

Det överraskande mellanområdet

Winnicott och Nalle Puh

Den franska psykoanalytikern Colette Chiland har fyndigt och vitsigt visat att Winnicotts namn tycks vara sammansatt av två av hans viktigaste begrepp. Winnie-the-Pooh är världens mest kända leksaksbjörn och cot är ett ord som betyder koj eller vagga (på fartyg), ja, cot är en sådan hängmatta ombord som omsluter seglaren under frivakten medan fartyget rullar. Chiland antyder därmed att Winni-cotts namn innesluter både övergångsobjektet och holdingfenomenet. Chiland leker här med orden och Winnicotts namn på ett sätt som kan sägas vara "winnicottskt".

Samtidigt hamnar hon kanske både rätt och fel. Övergångsobjektet kan ju vara så mycket mer än den ständigt avbildade nallen och behöver ju inte ens vara ett fysiskt föremål, och holdingbegreppet innebär ett hållande i en bemärkelse som går långt utöver den omslutande hängmattan, också om man låter den vara en poetisk symbol. När Chiland tillåter sig att leka med orden i en text om Winnicott har hon säkert befunnit sig i ett mellanområde och också själv blivit överraskad av sina ordfynd.

Jag tillåter mig också en lek och beger mig ut på mellanområdet – eller, som jag ibland kallar det, förvandlingsområdet – när jag kommer att behandla detta det kanske betydelsefullaste av alla Winnicotts begrepp. Det kan förefalla enkelt men är det bara skenbart, egentligen måste begreppet beskrivas indirekt och med kringgående rörelser, något som för övrigt också gäller för A.A. Milnes sagor om Nalle Puh, så varför inte börja där. I *Nalle Pughs hörna* läser vi följande i kapitel 8, Nasse gör någonting storslaget:

Halvvägs mellan Pughs och Nasses hus fanns en TänkePlats, där de brukade träffas ibland, när de hade beslutat att hälsa på varandra, och som där var varmt och lä, brukade de slå sig ner en stund och fundera över vad de skulle göra nu när de hade träffats. (Milne, 1928/1999, s. 135)

Texten baserad på föredrag i Svenska Psykoanalytiska föreningens offentliga seminarier om Winnicott.
Tidigare publicerad i Svenska Psykoanalytiska föreningens skriftserie nr 5, 2002.

Så tydligt har Nalle Puhs upphovsman uppfattat och beskrivit mellanområdet – och visst inser man att historierna om Nalle Puh och Winnicotts texter har sprungit ur samma underfundiga brittiska kulturkrets.

Att breda ut mellanområdet som en matta

Liksom Puhs och Nasses TänkePlats är mellanområdet ett område som både finns och inte finns. Det är ett hjälpbegrepp för att beskriva ett slags psykisk kvalitet, en metafor av samma slag som till exempel *laddning* eller *psykisk energi*. Det kan inte visas upp eller uppmätas. Det finns alltså inte men kan ändå skapas eller gestaltas i yttre mening som en iakttagbar plats eller ett fysiskt utrymme. Det behöver alltså inte finnas som något fysiskt men är ändå en realitet och inte en illusion. Det är relativt enkelt att skapa bilder eller metaforer för mellanområdet och vi använder då gärna fysiska ting. Jag har själv på flera ställen använt mig av bilden av en matta som vi föreställer oss är fäst i den inre världen och som vi rullar ut i yttervärlden för att undersöka något i denna.

Jag beskriver detta som en skräckinjagande handling som för det lilla barnet inte kan äga rum utan vidare: vi vågar oss på ett tidigt stadium inte ut ur oss själva på ett så riskabelt sätt, eftersom vår grundföreställning är att allt därute är fyllt av faror och tillintetgörande krafter. Vi måste därför i min metafor av detta område som både finns och inte finns känna oss trygga i att på ett eller annat sätt inbjudas till detta nya äventyr. Jag kan beskriva denna inbjudan som att en annan matta samtidigt rullas ut – varför inte en sådan röd matta som man rullar ut för att visa besökande gäster respekt och vördnad samt övertyga om fredliga intentioner och trygghet. I min bild rullar därför modern ut en sådan matta för att inbjuda eller tillåta sitt lilla barn att beträda en tidigare okänd värld.

Winnicott säger om detta följande:

Det mellanliggande område som jag syftar på är det område som man låter barnet ha mellan den primära skaparförmågan och den objektiva varseblivning som grundar sig på verklighetsprövning.

Och han fortsätter:

Övergångsfenomenen representerar de tidiga stadierna av utnyttjandet av illusionen, utan vilken tanken på ett förhållande till ett objekt som av andra betraktas som ett yttre objekt, inte har någon mening för människan. (1971/1984, s. 29)

Dessa rader tillhör de svåraste i hela Winnicotts resonemang om det flytande förhållandet mellan illusion och verklighet, det vill säga förhållandet mellan den hallucinerade, av driftsspänningar och omedvetna önskningar behärskade, inre världen och den yttre verkligheten, konkret möjlig att varsebli och uppleva som "objekt". Det lilla barnet står sålunda skälvanande och naket på den nyss utrullade mattan som nu delvis lägger sig ovanpå den matta som mamma rullat ut strax innan. Storögt betraktar det världen omkring sig med den outtalade frågan "Hittade jag på det här eller fanns det här före mig, kom det utifrån?" Hela tiden pågår den trygga känslomässiga kommunikationen mellan modern och barnet som skapar det potentiella utrymmet där dessa tankar blir möjliga. Det är ett avgörande ögonblick i människoblivandet, och det är här Winnicott varnar oss med sin skarpsinniga, nästan zenbuddistiska paradox:

Man kan säga om övergångsobjektet att det finns ett slags överenskommelse mellan oss och barnet att vi aldrig ska ställa frågan "Hittade du på detta eller kom det till dig utifrån?"

Därpå kommer det underfundigaste i Winnicotts tanke:

Det viktiga är att man inte väntar sig något avgörande på denna punkt. Frågan får inte ställas.
(Winnicott, 1971/1984, s. 30)

Den obesvarade frågan

Inom detta känsliga område som vi kommit att kalla mellanområdet sker nu inte bara detta att barnet lockas ut att i en relativ trygghet betrakta världen från ett nytt perspektiv med vidöppet sinne både inåt sin egen illusionsmättade inre värld och utåt mot den relativt okända och delvis skrämmande yttervärld om vilken det inte vet om det tillhör det själv eller inte, något som vi måste förstå är ytterst skräckinjagande på ett sätt som berör hela existensen.

Moderns uppgift är att hålla barnet genom att ge tryggheten i sitt hägn av beröring och omsorg. I den andan har hon också kommit att så småningom "rulla ut sin matta" för att skapa en relativt trygg basförutsättning för barnet att träda ut i yttervärlden. Hon gör nu något lika väsentligt när hon genom att inte svara på den outtalade frågan ovan håller kvar barnet i en oviss spänning och låter barnet självt hantera den verklighet som inom mellanområdet sakta håller på att avslö-

jas för barnet. Att hålla barnet – i Winnicotts mening ”hålla i ovisshet” – är som jag förstått det en oundgänglig ingrediens i den nödvändiga desillusionering som är nödvändig för det nya perspektiv på tingen som barnet inom det nyss beträdda mellanområdet upptäcker. En del av upptäckten är därtill att övergångsobjektet eller övergångsfenomenet blir tillgängligt som ett led i avvänjningen från primärobjektet mammas bröst. Detta är förvisso något häpnadsväckande nytt – låt mig kalla det en överraskning!

Winnicott betonar att denna helt avgörande psykologiska process är ett slags pendling mellan illusion och desillusionering, i vilken individen successivt lär känna och pröva verkligheten genom aktiviteter av olika slag inom mellanområdet. Det är här leken börjar och med leken förutsättningen för symbolisering och språk. Det är i detta förlopp individen lär sig att förbinda den inre verkligheten med den yttre, en process som Winnicott noga påpekar aldrig blir fullbordad utan som pågår så länge vi lever.

Jag har i mina böcker betonat den fram- och återgående rörelsen i den här utvecklingsprocessen i vad jag kallar den utvecklande dialogen, med dess ständiga pendling mellan frågor till omvärlden, illusion, desillusion, bearbetning, symbolisering och lek, parallellt med en nödvändig känslomässig och existentiell bekräftelse. Denna känslomässiga förankring behövs varje individ för att våga fortsatt träda ut i världen och genom dialogen bygga vidare på sitt själv och sin inre uppfattning om sig själv och världen i det som jag kallar det inre referenssystemet.

Gestaltningssyfte för illusion–desillusion

Jag tänker mig detta mellanområde och dess funktioner som en gestaltningssyfte för en förbindelse av illusion-desillusion under kartläggningen av världen. Jag tänker vidare att detta förlopp bereder varje individ en serie överraskningar.

Vad är då en överraskning? På engelska och franska talar man om *surprise*, som ordagrant handlar om att man blir tagen och i betydelsen berörd i den grad att berörelsen förstärks av ett prefix *sur* – över, kanske man skulle översätta med synnerligen berörd, omfattande skakad, kanske skakad i grunden. Någoting är inte som man hade föreställt sig utan på ett helt annat sätt – man blir överraskad, förvånad – något nytt uppenbaras. Det kan innebära en skräck – att något är betydligt svårare, smärtsammare, mer omfattande än man tänkt sig – eller det kan tvärtom vara så att det man upplever ger en förvånad lättnad, en aha-upplevelse, kanske något av en uppenbarelse.

Jag tror att just denna kvalitet av förvåning och häpnad är en viktig ingrediens i upplevelserna av illusion-desillusion som Winnicott beskriver som så avgörande för vad som sker inom mellanområdet. Känslan som är förknippad med upplevelsen är också en stark glädje. Det här är ett slags skapandets glädje som i utpräglade fall kännetecknar att det sker något av ett paradigmskifte för en människa. Jag tänker ibland att den första och starkaste upplevelsen har karaktären av upplevelsen i "Jag överlevde!" som ett slags triumf. Den innehåller glädjen i erövrandet av ett nytt område, en ny färdighet, en ny förmåga. Det är just i detta sammanhang som jag tror det är viktigt att gå tillbaka till det avgörande i att frågan "hittade du det eller kom det till dig utifrån?" inte får ställas eller besvaras.

Om vi däremot besvarar frågan eller söker underlätta den, förstörs processen. Den förlorar helt sin förvandlande kraft och vi måste börja om från början. Beredskapen att möta överraskningen är en integrerad del av processen och ingår som en viktig komponent i den känslomässiga utvecklingen och inte minst i kvalitén av att ingjuta en kreativ förmåga hos jaget.

Bevara din förvåning!

"Bevara din förvåning" uppmanade oss en gång Karl Vennberg (1955). Det är just en uppmaning till oss att livet igenom behålla öppenheten i processen av att tillåta oss både illusioner och desillusioner så att vi har kvar tillgången till mellanområdet och de förvandlingar som kan äga rum här.

I sina skrifter vidgar Winnicott snart nog sina resonemang sedan han en gång "upptäckt" mellanområdet och dess karaktär av att vara en tredje dimension emellan den inre psykiska världen av affekter och hallucinationer och den yttre världen av materiell verklighet, naturlagar och objekt. Mellanområdet blir området där människan leker, där religion och kultur har sin plats, där konst litteratur, teater och film utspelar sig och där också psykoterapin äger rum.

Och det är om psykoterapin som han yttrar sina välkända ord:

Psykoterapi äger rum i två lekområden som delvis sammanfaller, patientens lekområde och terapeutens. Psykoterapi handlar om två människor som leker tillsammans. Följden av detta är att när det inte går att leka måste terapeutens arbete inrikta sig på att få patienten att övergå från ett tillstånd där han inte kan leka till ett tillstånd där han kan leka. (Winnicott, 1971/1984, s. 59)

Åter kan vi gå tillbaka till mellanområdet och vikten av att inte besvara de avgörande frågorna kring illusion-desillusion utan att i psykoterapin hålla den ovissa spänning vid liv som medger för patienten att möta de avgörande överraskningar inom psykoterapins mellanområde som ger tolkningar liv och innebörd. Förklaras de faller de till marken, livlösa likt de roliga historier och vitsar som man söker förklara poängen i.

Häri ligger kraften i den utvecklingsförankrade psykoanalytiska psykoterapin som skiljer den från många kognitiva terapimetoder, där man bortser från illusion-desillusionsprocessens potential inom mellanområdet och hänger sig åt förklaringar och övningar som äger rum på en helt annan plats än mellanområdets.

Den unge Freuds vedermödor

Här faller mig i minnet ett av de första fall som Freud har beskrivit, nämligen fru Emmy von N. som han behandlade medan han ännu använde hypnos som sitt viktigaste hjälpmedel. Han hade nu, 1889, insett vikten av att söka efter minnen i patientens förflutna men han hade ännu inte upptäckt överföring och motöverföring eller ens säkert upptäckt sexualitetens generella betydelse för neurosbildningen. Emmy von N. var en 40-årig rik änka som under traumatiska omständigheter plötsligt förlorat sin man, som föll ned död efter en av deras gemensamma måltider. Det visade sig att hon också sett sin mor dö på liknande vis. Sedermera blev hon trakasserad och misstänkt för någon oklar delaktighet i makens för tidiga död. Emmy hade två döttrar som var 14 och 16 år gamla när hon kom till Freud. En av döttrarna hade gynekologiska besvär, och också Emmy hade ibland ont i magtrakten.

När Freud mötte fru Emmy låg hon utsträckt på en divan, knuten liksom i kramp och uppenbart lidande. Hon gav ifrån sig smackande ljud i något som liknade tics. Freud bedömde att hon led av hysteri och inledde daglig behandling, ibland både morgon och kväll och gav omväxlade helkroppsmassage med hypnos och dagliga samtal. I regel lämnade han henne i ett tillstånd där hon sov lugnt. När Emmy kände av sina symtom eller blev upprörd utbrast hon i ett utrop som Freud kallade en skyddsformel: "Var stilla, tala inte, rör mig inte!" – en mening som hon ofta upprepade i Freuds närvaro. Det var som om hon med dessa ord föregrep det som senare blev psykoanalysens metod – en metod som bland annat kom att gå ut på det vi nyss talat om, nämligen vikten att hålla processen illusion-desillusion levande. Vid ett tillfälle berättade fru Emmy om hur det i dagens tidning skildrades att någon

bundit fast en pojke och stuckit en vit råtta i hans mun så att han dött av skräck. Hon hade också hört om någon som haft en hel låda med råttor och hon utropade: ”Tänk att ha en sån råtta i sängen!” Fru Emmy skrek av skräck under sin berättelse och upprepade sin formel: ”Var stilla, tala inte, rör mig inte!” Freud försatte Emmy i hypnos och gav henne suggestionen att låta djurhallucinationerna försvinna. Hon somnade och Freud tog så tidningen, läste artikeln men fann ingenting om råttor omnämnt. När hon vaknade och fick höra att hon fantiserat det otäcka, skrattade hon bara hjärtligt åt den tokiga historien med råttorna som hon funnit på.

Så fortfar Freud med dagliga hypnosseanser och tonen mellan patient och läkare är förtrolig till dess det efter några veckor är dags att avsluta kuren. Fru Emmys besvär är bättre, hon både äter och dricker bättre och upplever mindre av sitt lidande. Freud har givit lugnande suggestioner och övertygat henne om att hon mår bra av kalla bad som han ordinerar. Så en dag är hon åter sämre, stammar och har tics. Hon berättar skräckslagen att hon sett en råtta i trädgården eller ett annat hemskt djur, hon hör hästar stampa som på cirkus, är orolig och tankarna far i hennes huvud, hon oroar sig för döttrarna och så vidare. I hypnosen återkommer hon till sin ängslan för djuren, och Freud ger lugnande suggestioner och förklarar att det inte finns något stall i närheten och inga stampande hästar. Hon talar om sitt hem på en gård där hon fallit i dimman och gjort illa sig och hur hon blivit förföljd av en tjur... Freud hypnotiserar henne och lugnar henne tills hon somnat. Så avslutas så småningom kuren med ytterligare något besök som Freud gör i hennes hem. Det visar sig att hon nu uppvaktas av en kavaljer och mår relativt väl.

I ett efterord från 1924 betraktar Freud sina första försök med ett leende men betonar också att så förfor han i sitt arbete innan han hade nått sina psykoanalytiska insikter som han under många år mödosamt samlat. Också av den flyktiga skiss som jag kunnat ge av Freuds berättelse från en tid för 120 år sedan framgår kanske att fru Emmy på alla sätt försöker förmå Freud att rulla ut mattan och följa henne i hennes förtvylade försök att få till stånd en process av illusion-desillusion i ett behandlingens mellanområde. Hon önskar intensivt att Freud ska leda henne fram mot det paradigmskifte som hon anar att hon behöver men som hon samtidigt fruktar och fascinerar av. Hennes utrop som antyder psykoanalytikerens förhållningssätt innehåller ju också en förbjuden önskan om det motsatta ”var inte passiv, tala till mig, berör mig – överraska mig!” Men Freud har ännu inte upptäckt överföringen, han har inte övergivit hypnosen utan söker vara den

förklarande, auktoritativa, tröstande läkaren. Snarast tycker den sentide läsaren att han är helt blind för de tydliga sexuella anspelningarna i Emmys fantasier. Freud värjer sig aktivt mot att förstå sin egen roll i detta. Därmed kommer relationen dem emellan endast att i de avspända stunderna mellan seanserna att likna en lek, en lek som båda flyr ifrån och som Freud, den oförvitlige läkaren, fruktar och med sina lugnande suggestioner dämpar också hos sig själv. Fru Emmy står som en vacker illustration till psykoterapin före psykoanalysen, en process som snarare undviker än använder de möjligheter som ovissheten inom mellanområdet kan erbjuda. Man kan tydligt se hur både Freud och fru Emmy var och en på sitt sätt demonstrerar hur de är offer för sina omedvetna fantasier.

Ett uppvaknande ur de omedvetna fantasiernas värld

Det kan som kontrast till den tidige Freuds famlande försök att komma till rätta med sitt eget och Emmys omedvetna agerande vara värt att fundera en smula kring hur man idag kan se på förhållandet mellan det omedvetna och Winnicotts tankar om mellanområdet och min egen betoning av hur just överraskningsmomentet kan ses som centralt i processen illusion-desillusion som är så viktig för Winnicott.

Jag tänker att människoblivandet är ett slags uppvaknande ur de omedvetna fantasiernas värld. Dessa omedvetna fantasier kan tänkas utgöra ett konglomerat av kroppsliga förnimmelser via alla sinnesorgan som når hjärnbarken på ett till att börja med helt kaotiskt vis. Vissa mönster formas och löses upp, vissa gestalter får struktur via syn och hörsel och kanske organiseras de också med hjälp av de förberedda förväntningar om mönster som tycks medfödda som ett ansiktes form eller den kommande näringens lukt eller smak kopplat till starka önskningar om driftstillfredsställelse. Allt sådant kroppsligt förnummet och förankrat utgör det omedvetna.

Det är en gåta hur medvetandets första form tas in och formas i det inre. Min tanke är att en sådan första form tar sin början genom ett första utbyte med omgivningen, i början av det jag kallar den utvecklande dialogen. Kan det vara ett ursprung som tar form i en illusion om att hela världen bara är del av en själv? Förnimmelserna av annanheten i form av beröring eller röster hotar illusionen om att vara det globala varat. Begynnelsen blir då att lockas ut på den första mattan till en desillusion om att allt inte tillhör en själv, att det finns en annanhet och Winnicotts fråga kanske inställer sig redan här: ”Hittade jag på jag detta – är det en del av mig? – eller kom det till mig utifrån?”

Att själva frågan ställs torde vara förknippat med ofatt-

bar existentiell ångest – Winnicott beskriver den någonstans som en ångest att gå i bitar, ständigt falla, upplösas. Överlevandet blir därför den första överraskningen – överlevandet i kraft av det Winnicott kallar holding – att modern med sitt hållande av barnet ger det ett slags trygghet i överlevnaden och samtidigt genom sin beröring bekräftelse av yttre gränser. Kan den förnimmelsen vara en början till en kristallisation i det globala omedvetna dunklet, något som tas in som ett spår av medvetenhet?

Det finns hos centrala nervsystemets högre funktioner en tendens att söka samla gestalter av meningsfullhet av de infallande intrycken, en funktion som starkt torde förstärkas genom samspelet med en hållande omgivning. Därtill finns en grundläggande tendens som av neurovetenskaparna kallas "seeking systems". Individerna söker gensvar för att sammanställa mönster som kan bilda en grundstruktur för ett medvetande. Här någonstans tycker jag mig urskilja det som jag beskrivit som inbjudan till en exkursion på mellanområdets utrullade matta. Illusioner följs av desillusioner i denna process – frågorna dyker upp, de som enligt Winnicott inte får ställas, nämligen uppfann du det eller fanns det där förut? Jag urskiljer i förloppet ett utrymme för en begynnande medvetandeprocess med flytande gränser mot det omedvetnas påträngande kaos med fantasier och affekter. Detta skeende ser jag som en livslång process – som krävs för att hålla ett utvecklande medvetande vid liv. Hållandet, bekräftelsen, leken med objekten i mellanområdet och därpå den begynnande symboliseringen är inslag i denna kontinuerliga process som skapar de öar eller strukturer i det omedvetnas sfär som i övrigt behärskar psyket. Om inte processen inom mellanområdet ständigt har sin gång tänker jag att risken för psykos och sammanbrott kan växa. Winnicotts visdomsord om att frågan inte får ställas i paradoxen kring mellanområdet är en fingervisning om hur viktigt det är att det finns en öppenhet i processen. Övertygelsen att det går att uthärda ovissheten är viktigare för medvetandebildandet och känslan av överlevande själv än något slags schabloniserad eller tillskriven visshet.

Tillåt mig att skärpa paradoxen i följande formulering: Kan det vara så att förmågan att härbärgera ovissheten medför uthärdandet av att det omedvetna ständigt omger oss – är det kanske just detta som är medvetenhetens kärna?

Ovissheten och "Det kusliga"

Medan jag talar om ovissheten och möjligheterna som det överraskande mellanområdet kan erbjuda vill jag påminna om en annan artikel av Freud som väl anknyter till Winnicott,

nämligen *Das Unheimliche* [Det kusliga] från 1919.

Freud diskuterar i sin artikel det kusligas uppträdande i litteratur och konst liksom i det vardagliga livet, då vi i oviss-het och dunkel kan inbilla oss saker, tro oss se spöken eller ovanliga tecken eller sammanträffanden som får oss att tvivla på våra sinnen. Gränsen mellan levande och döda ting tycks plötsligt utsuddad och vi känner oss stå på gränsen till den värld som gestaltas i sagor och sägner. När det sagolika eller mytiska är klart och definierat som i *Odyssén* eller i Shakespeares dramer (utom *Stormen* eller *En midsommarnattsdröm*) så förlorar det sin överraskningskaraktär och därmed sin speciella kuslighet. Freud exemplifierar med hur den livlösa dockan Olympia tycks få liv i operan *Hoffmanns äventyr* där somliga levande förlorar sin själ till dockor som lever upp, ett tema som också gestaltats i baletten *Coppelia* av Léo Delibes. Det är historier om liv och död fyllda av olika plötsliga överraskningseffekter.

Vi kan ibland inte frigöra oss från en kuslig känsla i osäkra situationer som när vi kommer in i ett mörkt rum, också om vi vet att allt är som vanligt. Freud gör i sin uppsats en ordlek av det tyska ordet "Unheimlich" och dess likhet med "heimich" eller "heimlich" som har med det hemvanda och vanliga att göra. Vi möter själva begreppet kuslighet i det hemvanda som är förändrat eller har blivit skrämmande på ett sätt som sätter vår fantasi i rörelse och som får oss att för ett ögonblick tvivla på våra sinnen. Det kusliga för oss in på ett annat område där illusion-desillusionsprocessen driver sitt spel och där själva tvetydigheten och ambivalensen i känslorna kring vad som sker försätter oss i det kusliga tillståndet.

Freud betonar att i dessa sammanhang sätts många grundläggande frågor i rörelse inom oss, det gåtfulla i livet, dödens problem, ett eventuellt liv efter detta och alla de illusioner och förhoppningar som finns knutna till det som kanske är hinsides. Freud betonar i sin artikel med exempel ur litteraturen att det bara är det tvetydiga som skapar den kusliga känslan och som försätter oss i det tillstånd som kan beskrivas som öppenhet inför det bortträngdas återvändande.

Jag tar upp dessa resonemang hos Freud om det kusliga som han så småningom lyfter upp från någonting negativt till ett tillstånd av öppenhet inför förändring och förvandling därför att de pekar fram mot det som Winnicott så tydligt återkommer till i hela sitt författarskap.

Den tidige Freud står främmande inför alla de budskap som Emmy von N. sände till honom genom alla sina utsagor, utrop och föreställningar. Främst genom sina studier av drömmar och felhandlingar lärde Freud så småningom känna det

omedvetnas språk och de symboler som, om de tas emot och ges tillbaka till patienten, ger henne den kunskap som hon själv besitter. Freuds egen utveckling leder så småningom fram till djupnande kunskaper om det omedvetna och en öppenhet inför det han kallar "das Unheimliche". Winnicott läste som ung medicinare Freuds *Drömydning* som blev bestämmande för hans beslut att bli psykoanalytiker. Som barnläkare kom han att alltmer tydligt urskilja fältet av kommunikationer mellan föräldrar och barn som kom till hans konsultationer. Freuds mödosamma väg till förståelsen av det omedvetnas språk blev Winnicotts utgångspunkt när han i spelet mellan föräldrar och barn urskiljde det han kom att kalla mellanområdet. Säkerligen överraskade honom upptäckten av vad han såg och framförallt de perspektiv som den väckte, tankegångar som kulminerade i hans *Lek och verklighet*, där den då 20-åriga uppsatsen om övergångsobjekt och mellanområde inleder en sammanfattning av den alls inte lättfattliga teorin om det öppna spelet mellan illusion och desillusion som Freud snuddar vid i *Det kusliga*.

Paradoxen i att behålla gåtan olöst

Detta kusliga återfinns just i Winnicotts paradox om att man inte får skingra dunkelheten kring vad man tror sig ha uppfunnit och vad som fanns förut. Paradoxen i att behålla gåtan olöst tycks mig vara grunden i den specifikt mänskliga nyfikenhet som är nyckeln till förändring, växt och utveckling med en beredskap för överraskningar. I hållningen finns också en ödmjukhet inför den terapeutiska uppgiften, att som terapeut inte veta bättre, inte ange riktningen, att orka med att inte veta. Det man kan göra är att rulla ut mattan och lyssna till Emmy von N:s utrop: "Var stilla, tala inte, ta inte i mig!" Överraskad och häpen kommer man då att beträda mellanområdet och i gynnsamma fall avlöser nya perspektiv varandra för både patient och terapeut.

Allt verksamt terapeutiskt arbete liksom fruktbart genomlevda kriser i livet för enskilda liksom för stater bygger på att vi håller oss inom mellanområdet, tillåter oss överraskningar och öppenhet inför oanade möjligheter. Detta ligger i också den historiska processen och i demokratins väsen. Vi vet aldrig med säkerhet vilken utveckling vi går till mötes och vi behöver därför modet att förhålla oss öppna till illusionerna och till det kusliga.

Världens mest omskakande överraskning som i all sin grymhet drabbade oss den 11 september 2001 är ett ytterst påtagligt exempel. Inom var och en väcktes oanade känslor, fantasier och för många blev händelsen en gigantisk desillu-

sion. Det kusliga uppträdde i vredgad nakenhet mitt på Manhattan inom synhåll för Frihetsgudinnan. Ingen undgick att reagera och våldsamma reaktioner följde, där det religiösa språket fick nytt liv och Djävulen och Det Onda personifierades i Usama bin Ladin av medierna i USA, medan bin Ladins anhängare utpekade USA som ”de otrogna”. President Bush utnämnde sig till Guds utvalde och sökte elda upp ett oresonligt och låsande hat. Den debatt som följde världen över visade dock prov på en viss grad av uthållighet inför den våldsamma desillusionen att vi inte alls levde i den bästa av världar. Utihärdandet av det outhärdliga blev så småningom möjligt, bland annat genom att man tog skämtet och den folkliga humorn till hjälp. Så döptes den utpekade bin Ladin av folkhumorn till mister Bean Ladin. Också i denna humoristiska respektlöshet finns ett överraskningsmoment som hör till det mellanområde vi talar om. Skräcken, terrorn och det kusliga kan ibland hanteras med överraskningens humor.

Världen förändrades i det korta perspektivet, ja, men i det längre är den ju densamma. Vad vi kan hoppas på är att öppenheten förblir tillräcklig för att vi skall orka hålla en levande dialog mellan illusion och desillusion i det som var en tragisk och drabbande överraskning. Det finns ju i den knallhårda verklighet som terrordåden utgjorde också en nivå som tillhör mellanområdet och som därmed tillåter reflexion och eftertanke på en annan nivå än den realistiska handlingens utagerande. Det gäller att ta vara på den nivån samtidigt som brandkårerna gör sitt. Winnicott ger oss måhända ett i grunden optimistiskt instrument att ta oss igenom också det allra svåraste, inte minst genom sin paradox: tro inte att du säkert kan veta något men var beredd att överleva varje överraskning. Så vill jag formulera en uttolkning av en av flera möjliga innebörder i Winnicotts paradox.

